

Parashchuk Liliya*

Ternopil National Economic University, Ukraine

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Перетворення України, яка на конституційному рівні (ст. 1 Конституції України)¹ проголосила себе демократичною, правовою державою та декларувала, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України)², на дійсно правову та демократичну актуалізує питання, пов'язані із реформуванням правової системи відповідно до вимог демократичних принципів.

Головною ідеєю принципу верховенства права є визнання людини найвищою цінністю, а її невід'ємні права і свободи – пріоритетом у громадському житті. Однак, як зазначає М. Г. Патеї-Братасюк, розуміння права має бути адекватним духові часу, епосі, її реаліям. Якщо ж трактування права не увідповіднене конкретному часові, якщо воно відстає від нього, тоді право перестає бути рушієм суспільного розвитку, перетвориться в чинник нестабільності, відсталості, гальмування розвитку тощо, тобто в свою протилежність³.

* Lecturer of Department of Civil Law and Procedure, Ternopil National Economic University, автор близько тридцяти наукових і навчально-методичних праць. З 2008 року по 2013 рік була здобувачем докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ (м. Київ). Працює над дисертаційним дослідженням за спеціальністю 12.00.12 – філософія права на тему: «Принцип верховенства права як концептуальна засада розвитку цивільного законодавства України» (науковий керівник – доктор філософських наук, професор Братасюк М. Г.). Учасниця всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій, круглих столів. Здійснює наукові дослідження інститутів цивільного права, сімейного права.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення 28 липня 2019 р.).

² Там само (дата звернення 28 липня 2019 р.).

³ Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / М. Г. Патеї-Братасюк, В. Д. Гвоздецький, О. Г. Мурашин та ін. за заг. ред. М. Г. Патеї-Братасюк: монографія. К.: Видавництво Європейського університету, 2010. С. 10-11.

Україна, розвиваючись і зазнаючи впливу держав, у складі яких перебувала на різних історичних етапах, в 90-ті роки ХХ ст., здобуваючи незалежність, отримала і весь тягар такої спадщини. Але особливою і дотепер неподоланою виявилась спадщина майже столітньої диктатури Радянського Союзу, де право було підмінено жорстким законом, наказом, силою і примусом. Радянське правознавство сповідувало головним чином нормативістський підхід до права, розглядало його лише у невід'ємній історичній єдності з державою як продукт останньої, як основу і знаряддя здійснення класового панування в державних формах⁴.

З розпадом СРСР Україна, несподівано та неочікувано, отримала те, що вартувало багатьох втрачених життів, – «свободу». Вперше наша держава самостійно визначила шлях розвитку власної державності, закріплюючи в Конституції України засновані на вимогах принципу верховенства права положення, спрямовуючи державу у бік реалізації ідей свободи, рівності та справедливості.

Попри значні позитивні зрушення, що в подальшому відбулися у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, такі кардинальні зміни мали й негативний результат, пов'язаний з нездатністю влади забезпечити задекларовані Конституцією України права та неготовністю суспільства до подібних змін. Як слушно відмічає О. І. Ющик, в Основному законі України з одного боку було закріплено досить високий рівень конституційних прав і свобод людини і громадянина навіть у порівнянні з так званими «розвинутими демократіями» світу. З іншого – в ньому визначена організація державної влади, котра не здатна забезпечити і гарантувати більшості з цих прав і свобод⁵.

Процес реалізації принципу верховенства права є динамічним, отже обов'язок держави полягає в тому, щоб своєчасно, а іноді і завчасно виявляти потребу у нових законах, а також зміні або втраті чинності діючих. Разом з тим, держава повинна приймати лише такі закони, дію яких вона гарантує і щодо яких можливе визначення механізму їх реалізації.

Низка аспектів досліджуваного питання була предметом наукових розвідок таких вчених, як: І. Е. Бекешкіна, А. С. Довгерт, Н. Заєць, С. І. Максимов, Б. В. Малишев, О. І. Миронюк, М. Г. Патей-Братасюк, О. В. Радченко, В. М. Селіванов, В. М. Тертишник, О. І. Ющик та ін.

Україна постійно знаходиться у стані реформування. Зазначений процес відзначився значним збільшенням об'єму законодавства. Масив законодав-

⁴ Селіванов В.М. Нетотожність права і закону (методологічний аспект). Право України. 2005. № 5. С. 8.

⁵ Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. К., 1997. С. 154.

чих актів, що існує в Україні нині, не можна назвати таким, що полегшує застосування норм до суспільних правовідносин. Особливо це стосується застосування нормативних актів, що мають однакову юридичну силу. Наприклад, діючі Цивільний кодекс України і Господарський кодекс України мають розходження щодо регулювання такої стратегічно важливої сфери для розвитку нашої держави як підприємництво. Правова реформа не може бути успішно реалізована лише зміною правового регулювання тих чи інших відносин. Для її здійснення визначальним має стати, насамперед, знання та професійний підхід до законодавчої техніки і до об'єкта, що потребує удосконалення його регулювання.

Крім того, досі до кінця не подолана науково-юридична спадщина радянського періоду, зокрема щодо розуміння співвідношення права і закону, що, як видається, є однією з причин гальмування демократичної трансформації правової системи в Україні, процесу приведення у належний стан юридичних реалій країни із закріпленими в основних політико-юридичних актах, в першу чергу, Конституції України, ідеалами і принципами перспективного демократичного розвитку українського суспільства⁶.

Б. В. Малишев правову реформу бачить як зміну встановлених у законах основних засад, принципів, цілей правового регулювання певних суспільних відносин задля досягнення якісно нового режиму правопорядку у вказаній сфері. Також він підкреслює, враховуючи конституційну дію принципу верховенства права в Україні, якісні характеристики нового режиму правопорядку, утворення якого очікується внаслідок проведення правової реформи, мають бути обов'язково скореговані зі змістом цього принципу⁷. В. М. Тертишник також наголошує на значенні принципів у процесі проведення правової реформи, проблему невдалого процесу реформування в нашій державі вбачає у тому, що правова реформа в Україні розпочалась і досі здійснюється без виваженої концептуальної моделі принципів, відсутності доктрини і стратегії такої реформи, спонтанним і безсистемним запозиченням досвіду інших країн та «модних ідей», а часто-густо методом спроб та помилок⁸.

Для реалізації принципу верховенства права необхідним є не лише закріплення його в законодавчих актах, але й можливість його практичної реа-

⁶ Селіванов В. М. Нетотожність права і закону (методологічний аспект). Право України. 2005. № 5. С. 8.

⁷ Малишев Б. В. Правова реформа: поняття, ознаки, види. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 3 (березень). С. 23.

⁸ Тертишник В. Принципи права та стратегія і практика судово-правової реформи. Українське право. 03.05.2017 р. URL: <http://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukovadumka/tuyrshchyty-tuava-kha-fkhuakhyegkyu-k-tuankhyna-ftsevsvs-tuavsvsl-uyechsupy/> (дата звернення 28 липня 2019 р.).

лізації. Верховенства права можна досягти за умови, що суспільство дотримується вимог права і є громадянським. Крім того, досвід нашої держави, Росії, Білорусі, Північної Кореї тощо, свідчить про значний вплив влади на суспільну свідомість. Вона, використовуючи наявні важелі, у тому числі насилля, може штучно визначати зміст «права» і спрямованість розвитку держави, утворюючи суспільство, відокремлене від світу, таке, що протиставляє себе світові. Небезпека полягає у тому, що навіть глобалізаційні процеси, які відкрили доступ до глобальних інформаційних ресурсів, в тому числі у сфері права, і які ми спостерігаємо сьогодні та учасниками яких є всі ми, недостатньо ефективно сприяють втіленню правових цінностей.

Найбільшого значення правова реформа набуває саме для розвитку приватноправової сфери, оскільки наслідки її проведення безпосередньо впливають на якість цивільних правовідносин, дозволяючи розкрити в повній мірі потенціал людини. Індивідуальні особливості, прагнення і можливості реалізуються, передусім, через укладення цивільно-правових договорів з іншими суб'єктами права.

Для проведення правової реформи в зазначеній сфері вирішальним є досвід високорозвинених країн світу, особливо враховуючи актуалізацію питання створення «всесвітньоцивільного» права, яке втілює загальносвітовий досвід всіх країн і народів. А. С. Довгерт у межах досліджуваного питання виділяє окрему групу норм – уніформовані норми, що діють і у міжнародному, і у внутрішньому цивільному обігу. Серед таких норм автор відмічає деякі «основні норми-принципи природного приватного права, які вже встигло досягнути людство, зокрема: *bona fides* (good faith, справедливість, добросовісність, розумність), право людини на честь і гідність, право власності, свобода договору, відшкодування заподіяної шкоди тощо. Природні принципи права, що усвідомлені людством, втілено (позитивовано) людиною у закони, договори або у звичаї. Тому на сьогодні, зазначає автор, ми можемо вже говорити про існування позитивного всесвітньоцивільного права на рівні принципів та навіть норм у певних сферах, наприклад, у сфері прав людини», зазначає науковець⁹.

Помилково ототожнювати право і закон, як те, що «дано нам зверху» (таке, що враховує інтереси всіх) і те, що «ми встановлюємо самі» (таке, що враховує інтереси певної частини). Будь-який писаний людиною закон необхідно сприймати крізь призму права, оскільки він все одно містить долю суб'єктивного інтересу його творця, і навіть з такої позиції не може відповідати правовим критеріям. Обов'язок кожного члена суспільства полягає

⁹ Довгерт А. Лекція професора А. Довгерта: «Вступ до курсу «Міжнародне приватне право». Право України. 2012. № 9. С. 249.

у контролі (самоконтролі) за встановленими у цьому суспільстві правилами поведінки, їх виконанням і у своєчасному реагуванні на відхилення від вимог справедливості. Також необхідним є проведення освітніх програм на високому науково-практичному рівні, які мали би на меті підвищення рівня знань про право як про практичний, життєво необхідний інструмент суспільного життя. Разом з тим, такі програми мають проводитись у доступній для пересічних громадян формі.

У нашій державі реформування правової системи відбувається відокремлено від суспільства, що суперечить ідеям верховенства права. Розвиток правової системи має йти паралельно з розвитком правосвідомості громадян. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування дає підстави твердити, що більшість громадян внаслідок низької правосвідомості або взагалі відсутності правової свідомості, байдуже або негативно відносяться до правових змін у державі. Свідомість не може бути правовою, якщо в країні кожен другий закон чи підзаконний нормативний акт працюють на якийсь приватний інтерес за рахунок всіх інших членів суспільства... Українцям потрібне нове розуміння права, його джерел, істини в праві, їх критеріїв, нове розуміння функцій права, його цінності. Нам потрібні гуманістичні засади функціонування правової реальності, з-поміж яких – принцип верховенства невідчужуваних природних прав людини, а не верховенства закону¹⁰.

Нинішня ситуація, за якої значна частина громадян відгородилися від політичного життя держави, має наслідком існування влади поза народом, який її ж і обрав. Процес правової реформи затягнувся на невизначений період, що призводить до відсутності будь-яких позитивних зрушень щодо соціального життя населення. Помилки, що мали і мають місце у проведенні політичної і правової реформ, глибока політична криза, що охопила наше суспільство на цьому етапі його розвитку, відобразилася на активності громадян. Ці фактори стали важливою передумовою розчарування населення у результатах проведених реформ, появи байдужості до політичного життя суспільства, відчуження частини громадян від держави¹¹.

Б. В. Малишев важливим при проведенні правової реформи вважає здійснення моніторингу практичних результатів дії внесених змін на предмет відповідності їх (результатів) меті, що ставилася перед реформою. Якщо така відповідність відсутня, це може бути наслідком:

- а) неправильного вибору засобів (внесення змін або не до тих законів, або не до всіх необхідних законів);

¹⁰ Патеї-Братасюк М. Г. Філософія права: навчальний посібник. Тернопіль, 2006. С. 322.

¹¹ Заець Н. Феномен абсентеїзму в умовах становлення демократичного суспільства в Україні. Юридична Україна. 2008. № 9. С. 4.

- б) неправильного використання засобів (нечітке, недостатнє, двозначне, колізійне, таке, що суперечить меті реформи, текстуальне викладення нових норм законів)¹².

О. І. Ющик наголошує, що «для забезпечення дії принципу верховенства права в Україні необхідно припинити хаотичне реформування різних суспільних та владних інститутів і визначити як пріоритет реформу законодавчого процесу, аби перетворити закони України на справжні джерела права як дієвий інструмент здійснення усіх інших реформ». Науковець зазначає, що реформування законодавчого процесу неможливе без парламентської реформи, яка має ключове значення як вихідна ланка реалізації правової реформи. У свою чергу «передумовою парламентської реформи є ухвалення нової редакції Конституції України на всеукраїнському референдумі, в якій необхідно встановити більш чіткі конституційні вимоги до законодавчого процесу і закону, а також впорядкувати систему влади в Україні»¹³.

О. І. Миронюк, досліджуючи питання механізму реформування системи права, серед напрямків її удосконалення виділяє «вимогу створення такої системи права, де б у центрі уваги завжди були людина, її права й свободи». Публічно-правове регулювання має навпаки зазнавати певного обмеження. Крім того має відбуватися децентралізація правового регулювання, інтеграція у вітчизняне законодавство в певних випадках загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права тощо¹⁴. Авторка зазначає, що суттєве значення для успішного проведення реформування має визначення суб'єктів цього процесу. Вирішення вказаних проблем має важливе значення і для практики, і для теорії правничої науки, зокрема у світлі переходу від державоцентристських до людиноцентристських пріоритетів у теоретико-правовому регулюванні, сутність яких полягає у виведенні в системі суб'єктів правових відносин на перший план громадянина з його правами, законними інтересами і свободами¹⁵.

І. Бекешкіна відмічає, що після Революції гідності, яка була витвором активних громадян, роль громадського сектору неймовірно зростає. Волонтери, добровольці, Реанімаційний пакет реформ почали активно втручатися

¹² Малишев Б. В. Правова реформа: поняття, ознаки, види. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 3 (березень). С. 23.

¹³ Терлюк М., Ющик О. До проблеми якості закону України як джерела права. Право України. 2017. № 6. С. 24-25.

¹⁴ Миронюк О. І. Теоретико-правовий аналіз механізму реформування системи права. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення 28 липня 2019 р.).

¹⁵ Миронюк О. І. Реформування системи права України: теоретичний вимір: авторефер. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2015. С. 12.

в процес реформування, але потім все почало гальмуватись, насамперед, через збереження олігархічно-кланової економіки та корупції. Авторка наголошує на необхідності спільної роботи влади та громадських організацій¹⁶.

Лише за умов чіткого встановлення функцій усіх гілок влади, забезпечення дії правових законів, громадяни будуть зацікавлені у підвищенні своєї правової культури. Коли народ відчує турботу з боку влади, від нього можна буде очікувати зворотного зв'язку. Підвищенню електорально-правової культури буде сприяти не тільки знання, але й, головне, повага до права, закону. Законодавство України повинно будуватися на вічних людських цінностях, якими є свобода, гідність, власність, рівність та ін., і мета правової реформи полягає саме у зміні праворозуміння в бік людиновимірності. Якраз природне право є тим універсальним, об'єктивним, первинним стосовно закону та держави явищем, що є втіленням об'єктивних цінностей і потреб людського буття і абсолютним критерієм правності всіх людських настанов¹⁷. Роль держави в цих процесах полягає в позитивному оформленні відносин між різними суб'єктами права, максимально зберігаючи індивідуальну свободу. Право не виключає закон, воно наповнює його змістом, робить його «живим» регулятором взаємовідносин. Для права, на противагу твердженням легістів, не є самоціллю ні могутність держави, ні соціальний порядок, ні хороші закони, ні ефективний механізм їх функціонування. Для нього визначальна мета всіх зусиль – це живе життя, повноцінне, повнокровне, що дозволяє розгорнутися і зреалізуватися всім можливостям і потенціям, що містяться в ньому¹⁸. В Україні сьогодні існують особистості – ініціативні сильні, комунікабельні. Але на фоні їх розвиненої підприємливості недорозвиненими залишається здатність до взаємодії, взаємодопомоги заради спільного добробуту. А саме така співпраця між людьми унеможливує зловживання з боку владних суб'єктів, яка повинна бачити, що їхні дії контролюються зі сторони народу і народ у разі потреби відразу реагує на порушення з їх боку.

Отже, основними причинами тривалого та безуспішного процесу правового реформування, а, отже, перешкодами на шляху реалізації принципу

¹⁶ «Круглий стіл» з питань розвитку громадянського суспільства, пріоритетів та завдань державно-громадської взаємодії. 10.11.2017 р. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2767/> (дата звернення 28 липня 2019р.).

¹⁷ Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / М. Г. Патей-Братасюк, В. Д. Гвоздецький, О. Г. Мурашин та ін. за заг. ред. М. Г. Патей-Братасюк: монографія. К.: Видавництво Європейського університету, 2010. С. 37.

¹⁸ Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / М. Г. Патей-Братасюк, В. Д. Гвоздецький, О. Г. Мурашин та ін. за заг. ред. М. Г. Патей-Братасюк: монографія. К.: Видавництво Європейського університету, 2010. С. 44.

верховенства права в Україні є: одночасне закріплення в нормативних актах принципів, в тому числі принципу верховенства права, які сповідують загальнолюдські цінності і мають на меті забезпечити права і свободи людини, та норм, які порушують права, або унеможливають їх реалізацію; створення законів, які, хоча і відповідають міжнародним стандартам, але не мають практичних механізмів їх реалізації; відсутність належного усвідомлення суспільством своєї ролі у процесі здійснення правової реформи; відсутність народовладдя тощо. Невдала практика правового реформування в Україні свідчить про відсутність поступальних кроків на шляху досягнення принципу верховенства права в українському суспільстві, недооцінення значення даного принципу. Стрімка європеїзація більшості населення на фоні регресу влади створює постійний антагонізм інтересів. Чим швидше відбудеться їх збалансування, причому в бік суспільства, тим більше шансів на те, що закон стане ефективним регулятором суспільних відносин.

* * *

THE MAIN PROBLEMS OF REFORMING THE LEGAL SYSTEM IN UKRAINE

ABSTRACT

The article provides a comprehensive study of the main issues of the legal system reforming in Ukraine. The implementation of the legal reform is a necessary step towards the establishment of Ukraine as a democratic legal state, the development of civil society. Its successful conduct depends on the implementation of legal ideas, principles, including the rule of law in all spheres of society's life.

The author has analyzed the main reasons and circumstances that lead to the inhibition of the reform process. They are the identification of legal rights and law, the lack of understanding of the rule of law principles as the embodiment of the basic universal values, a large number of declarative norms governing the rights and freedoms of social relations subjects, the lack of effective mechanisms for their implementation, the inability of the authorities to ensure the rights guaranteed by the Constitution of Ukraine, low legal consciousness and legal culture of society.

GŁÓWNE PROBLEMY REFORMOWANIA SYSTEMU PRAWNEGO NA UKRAINIE

STRESZCZENIE

W artykule dokonano szczegółowej analizy podstawowych problemów związanych z reformą systemu prawnego na Ukrainie. Przeprowadzenie takiej reformy jest koniecznym krokiem podjętym w celu potwierdzenia statusu Ukrainy jako państwa prawa oraz dalszego rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.

Sukces związany z wprowadzeniem reformy zależy bezpośrednio od tego, w jaki sposób wprowadzane będą idee i zasady prawne, w tym zasada praworządności we wszystkich obszarach działalności społeczeństwa.

Autor dokonuje analizy podstawowych przyczyn oraz okoliczności, które prowadzą do zahamowania procesu reformy. Wśród nich należy wymienić m.in. niezrozumienie prawa oraz ustaw, a także zasady praworządności rozumianej jako wcielenie do systemu prawnego uniwersalnych wartości, znacznej części norm ustawowych, które regulują prawa i wolności subiektów relacji społecznych, brak skutecznych mechanizmów ich realizacji, niemożność zabezpieczenia gwarantowanych przez Konstytucję Ukrainy praw, niski poziom świadomości i kultury prawnej społeczeństwa.

Список використаних джерел:

- «Круглий стіл» з питань розвитку громадянського суспільства, пріоритетів та завдань державно-громадської взаємодії. 10.11.2017 р. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2767> (дата звернення 28 липня 2019р.).
- Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / М.Г. Патеї-Братасюк, В.Д. Гвоздецький, О.Г. Мурашин та ін. за заг. ред. М.Г. Патеї-Братасюк: монографія. К.: Видавництво Європейського університету, 2010. 536 с.
- Довгерт А. Лекція професора А.Довгерта: «Вступ до курсу «Міжнародне приватне право». Право України. 2012. № 9. С. 238-255.
- Заєць Н. Феномен абсентеїзму в умовах становлення демократичного суспільства в Україні. Юридична Україна. 2008. № 9. С. 4-8.
- Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення 28 липня 2019р.).
- Малишев Б.В. Правова реформа: поняття, ознаки, види. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 3 (березень). С. 19-23.
- Миронюк О.І. Реформування системи права України: теоретичний вимір: авторефер. дис... ..канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2015. 20 с.
- Миронюк О.І. Теоретико-правовий аналіз механізму реформування системи права. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення 28 липня 2019р.).

- Патей-Братасюк М.Г. Філософія права: навчальний посібник. Тернопіль, 2006. 344 с.
- Селіванов В.М. Нетотожність права і закону (методологічний аспект). Право України. 2005. № 5. С. 7-8.
- Терлюк М., Ющик О. До проблеми якості закону України як джерела права. Право України. 2017. № 6. С. 17-26.
- Тертишник В. Принципи права та стратегія і практика судово-правової реформи. Українське право. 03.05.2017 р. URL: <http://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukovadumka/tuyrshchyty-tuava-kha-fkhuakhyegkyu-k-tuankhyna-ftsesvs-tuavsvsl-uyechsupu/> (дата звернення 28 липня 2019р.).
- Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. К., 1997. 191с.